

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ			
ПРИМЉЕНО:		22.02.2019	
Ор. ред	Број	Предмет	Вредност
	2125/1		

ИЗБОРНОМ ВЕЋУ ФИЛОЛОШКОГ ФАКУЛТЕТА УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

Предмет: Приговор на *Извештај* Комисије (у даљем тексту: Комисија), у саставу др Весна Половина, ред. проф., председник Комисије, др Зорка Кашић, ред. проф. и др Јелена Филиповић, ред. проф., за избор у звање и на радно место кандидата који су се пријавили на конкурс за редовног професора за ужу научну област *Општа лингвистика* (предмети: *Синтакса, Усвајање првог језика*). На расписани конкурс пријавила се само једна кандидаткиња – др Јасмина Московљевић Поповић, ванредни професор на Катедри за општу лингвистику Филолошког факултета у Београду.

Наш приговор односи се, прво, на кандидата, чија је одговорност лична, друго, на Комисију, којој је Веће, и тиме Филолошки факултет, поверило да поступи по највишим стандардима академске заједнице, и треће, на модел понашања који прети да уруши вредности које ту заједницу у великој мери одликују. Супротставити се оваквим поступцима представља нашу дужност и моралну одговорност према хуманистичким наукама и њиховој будућности.

Наш приговор се односи, прво, на конкретно непоштовање процедуре, из чега, као друго, произилази да *Минимални услови за избор у звања наставника на универзитету* (у даљем тексту *Минимални услови*) нису у потпуности испуњени, што, као треће, значи да је реч о поступцима, тачније о понашању које су супротно Кодексу професионалне етике.

У приговору ће бити истакнуто само оно што сматрамо да је у *Извештају* нетачно, тенденциозно изостављено или прећутано, намерно или ненамерно довођење у заблуду, односно обмањивање Већа Филолошког факултета и, шире гледано, јавности, те стога очекујемо да Наставно-научно веће Факултета именује етичку комисију у складу са *Правилником о раду етичких комисија и одбора за професионалну етику Универзитета у Београду*, како би се наш приговор (или приговори) проверио по следећим ставкама:

1. провера регуларности претходних избора у звања;
2. провера да ли су фактички испуњени они минимални услови који су недостајали у претходном изборном процесу, било да је њихово испуњење било одложено или изостављено у извештајима о изборима у претходна звања (асистентура у периоду 1986-2001, доцентура 2001-2008, ванредна професура 2008-2018);
3. обавезна структура репрезентативних референција (монографија, радови, излагања);
4. позитивна оцена педагошког рада у студентским анкетама током целокупног протеклог изборног периода.

Образложење: Дана 18. фебруара 2019. прегледали смо у просторијама Филолошког факултета документацију која је приложена уз *Извештај* Комисије.

Ако се *Минималним условима* за избор у звања наставника на универзитету ("Службени гласник РС", бр. 101 од 8. децембра 2015, 102 од 20. децембра 2016, 119 од 29. децембра 2017) предвиђа да је кандидат за више звање испунио минималне критеријуме за избор у звање доцента, ванредног или редовног професора, као и да се чл. 9 истог акта узимају у обзир и услови које је у поновном избору, односно поновним изборима, испунио, онда се подразумева да је Комисија за избор у звање редовног професора (била) у нарочитој обавези да провери да ли је кандидат испунио тај услов (за сваки претходни избор), јер за редовног професора нема реизбора, па самим тим нема више ни обавезне провере испуњења минималних услова за претходне изборе у звања.

У том смислу проверили смо пре свега библиографије радова др Јасмине Московљевић Поповић у извештајима за избор у ванредног професора 2008. и 2013. године, те у *Извештају* за избор у редовног професора 2019, затим у магистарском (1985) и докторском раду (2001), најзад у монографијама и другим публикацијама (в. *Библиографију* у *Извештају*, стр. 4-12); подразумева се и да смо проверавали и упоредили и саме публикације у складу са *Минималним условима* (чл. 7) и другим нормативним актима. Посебно су монографије биле у фокусу, као и радови који су релевантни за научну област за коју се бира.

Извештај о првом избору др Јасмине Московљевић Поповић у звање доцента 2001. године, након 15 година асистентуре, није нам био доступан. Међутим, чињеница да је у *Извештају* за избор у звање редовног професора 2019. изостављена реченица, која садржи податак о избору др Јасмине Московљевић Поповић у звање доцента, како то стоји у оба претходна реферата¹ за избор и реизбор у звање ванредног професора, навела нас је да се ипак запитамо **на који се начин овај избор обавио у тако кратком року од 5. 10. (одбрана докторског рада) до најкасније 31. 12. 2001.** те смо зато затражили од надлежних на Факултету да нам етаблирају материјале за избор (или макар одлуку тадашњег надлежног органа на Универзитету којим се предлог за избор усваја), али одговор до сада још нисмо добили.

Много озбиљнији проблем у *Извештајима* за избор у звање ванредног професора 2008. и 2013. представља недостатак јасног одговора на питање како је др Јасмина Московљевић Поповић у звању доцента провела 7 година, будући да су се и 2001. и 2006. избори у звања вршили на пет година. Закључујемо да је изостао реизбор у звање доцента након 5 година, као и валидно објашњење Комисије у неком од следећих извештаја (2008, 2013, 2019).

У *Извештају* за избор у звање ванредног професора 2008. на трећој страни наводи се научна монографија под насловом *Савремене синтаксичке теорије 1*. Београд: Чигоја, 258. стр. (P13:5), док на стр. 6 стоји: „У периоду од избора у звање доцента [јесен 2001. Нап. МЈ], др Јасмина Московљевић самостално је објавила две научне монографије, обе рецензиране и високо оцењене у научним и стручним круговима.“, што је требало да испуни обавезу да буду објављени и штампани и докторат и монографија као услов за избор у звање ванредног професора. У истом *Извештају* следи веома похвалан закључак о садржају *Савремених*

¹ “Године 2001. изабрана је у звање доцента на Катедри за општу лингвистику, а године 2008. у звање ванредног професора, такође на Катедри за општу лингвистику.“ (*Извештај*, 2013, стр. 2) Већ смо напоменули да је уредно наведено када је била асистент 15 година (1986-2001), што у *Сажетку*, 2019. није наведено, док јесу године избора у доцента и избора и реизбора у ванредног професора. Можемо додати и то да је сва три реферата вероватно писала иста особа, имајући у виду да су у високом степену међусобно слични, што само констатујемо, а не приговарамо, највише због тога што се поткрала истоветна грешка већ у наслову, па тако наилазимо на обраћање ФИЛОЛОШКОМ ФАКУЛТЕТУ у наслову сва три реферата. Др Весна Половина је била једино име заједничко за сва три извештаја, не рачунајући, наравно, самог кандидата.

синтаксичких теорија 1. Нажалост, та се монографија никад није појавила у јавности, а нема је ни у библиотекама, тако да закључујемо да су „простори југоисточне Европе у целини“ лишени овог изузетно значајног научног доприноса. На основу реченог, закључујемо да је **Веће Филолошког факултета било 2008. године обмануто да је кандидат испунио услове за избор у звање ванредног професора и да ће 2019 бити поново обмануто прикривањем ових чињеница.**

Преостала монографија из 2008, под насловом *Огледи о глаголској поткатегоризацији* (у даљем тексту *Огледи*), заправо је делимично штампана докторска дисертација, што одговара обавези да се дисертација објави, па макар и некомплетна. У библиографији *Огледа* наведено је 11 јединица др Јасмине Московљевић Поповић, и то 7 штампаних радова, две јединице које јесу излагања, затим већ поменута монографија *Савремене синтаксичке теорије 1* и докторска дисертација. Др Весна Половина свакако је морала знати да су *Огледи* делимично прештампана дисертација и, друго, да је рад „О дистрибуцији комплементизатора у савременом српском језику“ (штампан 2004. у *ЈФ* (јед. 18)), директно преузет текст из дисертације (поглавље 13) и из *Огледа* (поглавље 6), премда то у *Огледима* није таксативно наведено (в. прилог 1).

Осим тога, поменути рад није изолован пример преузимања готово идентичног текста из дисертације и у већини случајева у текстовима није експлицитно наведено да је реч о деловима дисертације.

Овакав поступак аутоцитирања, готово истоветног уз само незнатне измене, не задовољава предуслов значајног научног доприноса па се ове две јединице нису смеле вредновати са по 5 поена. То значи да је Комисија вредновала исти текст са 10 поена (5 као чланак у репрезентативном часопису и 5 као /стручну/ монографију) што није дозвољено у процедури избора у звање.

Већина радова до 2009, како их је Комисија груписала, показују значајну активност и континуирани рад све до одбране дисертације и избора у више звање (1996-2001), након чега радови из области синтаксе постају полако али сигурно само мање или више дословне, прераде дисертације, што је више него очигледно у поступку избора у звање ванредног професора 2008, на основу све у свему 6 јединица, од којих је једна остала „у штампи“ (*Савремене синтаксичке теорије 1*), а две су биле „преузете“ из дисертације (*Огледи о глаголској поткатегоризацији* и „О дистрибуцији комплементизатора у савременом српском језику“ (јед. 1 и 18, Извештај 2019, стр. 4-5).

У поступку реизбора у звање ванредног професора др Јасмина Московљевић Поповић изабрана је 19. 11. 2013. године такође на основу 6 јединица, од тога три које су биле „прихваћене за штампу“, од којих је само једна штампана: *Развој способности за самопроцену разумевања текста* [2]. *Анали Филолошког факултета*, 25 (2013); „Дефиниције глагола у уџбеницима и приручницима за српски језик“. *Примењена лингвистика* 14 (2013); „Konceptualizacija pismenosti v programskih dokumentih za slovenščino in srbsščino kot prvi jezik (L1) – primerjalna analiza.“ Тематски зборник радова са међународног скупа *Obdobja 32 – Družbena funkcionalnost jezika (vidiki, merila, opredelitve) / The Social Functionality of Language (Aspects, Criteria, Definitions)*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani-Filozofska fakulteta, 263-267. Објављен. (јед. 63, *Извештај* 2019, стр. 8).

Поступак за избор у звање др Јасмине Московљевић Поповић требало је да буде започет 6 месеци пре истека ванредне професуре, дакле у мају 2018. године. Напомињемо да је и пре тог датума, у два наврата, Комисија за план Филолошког факултета припремала предлог за унапређење др Јасмине Московљевић Поповић у звање редовног професора. Чињеница да је др Весна Половина председник те комисије, повећало је заинтересованост јавности за поштовање регуларности спровођења конкурса и избора у звања генерално имајући у виду бројне нерегуларности које трају на Катедри за општу лингвистику још од 2012. године.

Треба истаћи да је лично др Весна Половина неколико пута на седницама Већа упозоравала све кандидате да имају обавезу да благовремено доставе документацију за избор у звање, у коју, између осталог, спадају и репрезентативне публикације на основу којих се неко предлаже за реизбор или за унапређење. **Последњи законски рок за достављање монографије није ни овога пута био поштован.**

Комисија је на почетку анализе радова одмах истакла да су три рада (јед. 72, 76, 79) сродна и да ће бити „приказани скупно“ (*Извештај* 2019, стр. 13). Увидом у *Сажетак* констатовали смо да су јед. 72 и 76 приказане у рубрици 19, иако су штампане у монографији у трећем поглављу под насловом „Корелативне конструкције у јужнословенској лингвистици“ (стр. 47-102). Упоређивањем са јед. 72 и 76 констатовали смо да је рад 72 у целни преузет осим завршног поглавља под насловом „Завршне напомене“ од једне стране (стр. 344-345), док је рад 76 преузет такође у целини осим страна 101, 106, 108, 109.

Оно што није наведено ни у монографији, а ни у ова три рада, јесте да су преузимани делови текста из магистарског рада под насловом *Употреба корелатива и супституената зависних реченица у српскохрватском језику* (1985). Магистарски рад је наведен као необјављен једино у библиографији монографије.

Као пример наводимо и друго поглавље под насловом „Корелативне конструкције у англосаксонској, француској и словенској лингвистици“ (стр. 17-46), по методи је слично четвртом поглављу, нарочито друго потпоглавље о словенским језицима (стр. 25-46), које заслужује приговор због нејасног критеријума избора језика и њихових лингвистика.

Посебно скрећемо пажњу на прво поглавље зато што садржи не само делове преузете из јед. 72, већ и из магистарског рада, који је др Јасмина Московљевић Поповић одбранила још 1985. године. Тако, потпоглавље под насловом „Дефиниција корелације, корелативних везника и корелативних конструкција“ на страни 9 монографије *Корелативне конструкције* почиње пасусом преузетим са осме стране магистарског рада (в прилог 2). на који се надовезују пасуси из. јед. 72.

Једнако важан услов, ако не и најважнији, јесте провера да ли су и како студенти вредновали рад др Јасмине Московљевић Поповић. Лаконска тврдња Комисије да је „на свим унутаркатедарским и унутарфакултетским евалуацијама педагошког рада наставника и сарадника проф. др Московљевић Поповић добила највише оцене“ не одговара начину и поступку студентског вредновања педагошког рада универзитетских наставника, уређеног Правилником о студентском вредновању педагошког рада наставника и сарадника Универзитета у Београду. Правилник предвиђа анонимну анкету, у којој учествује најмање 30% студената који слушају одређени предмет. У *Извештају* нема података којима се може утврдити валидност оцене коју је навела Комисија, будући да се оцена изражава прецизно, бројем.

Након разматрања процедуралних и других пропуста, недостатака и нетранспарентности закључили смо да кандидат др Јасмина Московљевић Поповић не испуњава минималне и друге услове предвиђене законом и другим позитивним прописима и да на основу тога др Јасмина Московљевић Поповић не може бити изабрана у звање редовног професора.

У Београду,

22. фебруара 2019. године

Др Милена Јовановић, ред. проф.

Филолошког факултета БУ (у пензији)

6. DISTRIBUCIJA KOMPLEMENTIZATORA *

U tradicionalnoj jezičkoj teoriji komplementizatori se svrstavaju u istu gramatičku klasu sa svim drugim vežnicima subordiniranih klauza.¹ Nasuprot tome, u savremenoj lingvističkoj teoriji oni se izdvajaju u posebnu klasu gramatičkih elemenata koja se odlikuje specifičnostima kako na strukturnom, tako i na funkcionalnom planu. Terminom *komplementizator* označavaju se samo oni gramatički elementi kojima se u strukturu matične rečenice uvodi odgovarajuća dopunska (subordinirana) klauza, ili odgovarajuća dopunska nefinitna glagolska konstrukcija. Istraživanja posvećena analizi mogućih tipova i podtipova klauzalnih, odnosno nefinitnih glagolskih dopuna, kao i raznovrsnim leksičkim, sintaksičkim i semantičkim činiocima koji utiču na selekciju i distribuciju komplementizatora u različitim jezicima vršena su u okviru gotovo svih škola savremene gramatičke teorije, a rezultati ovih istraživanja bili su od velikog značaja za dalji razvoj opštelingvističke teorije.²

Kada je o savremenom srpskom jeziku reč, distribucija komplementizatora predstavlja jedan od nekoliko parametara na osnovu kojih je moguće razlučiti sintaksičke potklase sentencijalnotranzitivnih glagola u savremenom srpskom jeziku. U načelu, uz većinu glagolskih klasa, kao u primerima (1) i (2), javlja se samo jedan od komplementizatora, a samo izuzetno, uz glagole koji se dopunjavaju zavisnoupitnim klauzama, na ovoj poziciji je (kao u primeru 3a) moguća alternacija upitnih rečca, zamenica i priloga. Međutim, u tim slučajevima (kao što pokazuje primer 3b) nije moguća pojava komplementizatora koji ne pripadaju klasi upitnih reči.

- (1) a) *Ivan želi da po ceo dan boravi na suncu.*
 b) **Ivan želi što po ceo dan boravi na suncu.*

* Ovo poglavlje je 2004. god. u nešto kraćem obliku i pod nešto drugačijim naslovom objavljeno u časopisu *Južnoslovenski filolog* LX: 57-65. U ovoj knjizi se iznova objavljuje ne samo zato što je njegov sadržaj proširen, već i zato što je u neposrednoj vezi sa poglavljima koja slede i bitno je za njihovo praćenje i razumevanje.

¹ V., npr., Stevanović (1979), Daněš *et al.* (1987), Grebe (1973).

² V. Rosenbaum (1967), Bresnan (1970, 1972/79), Freed (1979), Grimshaw (1979), Ransom (1986), Rudanko (1989).

- (2) a) **Ivan žali da po ceo dan boravi na suncu.*
 b) *Ivan žali što po ceo dan boravi na suncu.*
 (3) a) *Ivan se zapitao da li/ko/kad/zašto dolazi.*
 b) **Ivan se zapitao da dolazi.*

Uz manji broj glagolskih klasa uz koje je moguća pojava više različitih komplementizatora, upotreba jednog od njih obično signalizira posebno značenje:³

- (4) a) *Ivan se boji da po ceo dan boravi na suncu.*
 b) *Ivan se boji što po ceo dan boravi na suncu.*
 (5) *voleti, mrzeti, plašiti se, stideti se, svideti se...*

Dok je u primeru 4a) glagol *bojati se* nefaktivan i ne sugerise ništa o istinitosti dopunske rečenice, u primeru 4b), u kome se javlja sa komplementizatorom *što*, *bojati se* je faktivan glagol koji implicira istinitost (činjeničnost) dopunske klauze.⁴ Isto važi i za druge glagole koji se dopunjavaju objekatskim klauzama (v. (5)), kao i za glagole koji se realizuju u konstrukcijama sa logičkim subjektom u dativu (v. (6)) i akuzativu (v. (7)), a čija klauzalna dopuna vrši funkciju gramatičkog subjekta.⁵

- (6) a) *Dopada joj se da često putuje.*
 b) *Dopada joj se što često putuje.*
 c) *gaditi se, goditi, prijati, svideti se...*
 (7) a) *Veseli ga da često putuje.*
 b) *Veseli ga što često putuje.*
 c) *iznenaditi, mučiti, oduševiti, radovati, rastužiti, užasavati, uzbuditi...*

Upotreba faktivnog *što*, odnosno nefaktivnog *da* uz pojedine glagole odražava se i na mogućnost upotrebe vremena u zavisnoj klauzi — u rečenicama sa nefaktivnim *da*, predikat zavisne klauze ne može biti u budućem vremenu, dok za rečenice sa faktivnim *što* ova ograničenja ne važe:

- (8) a) *Marko se radovao što je vidi / što će je videti.*
 b) *Marko se radovao da je vidi / *da će je videti.*

Za dalju analizu distribucije komplementizatora u savremenom srpskom jeziku važno je uočiti i da se razlike u distribuciji komplementizatora uz pojedine

³ V. 6.4 za primere da to nije uvek slučaj.

⁴ Za više o konceptu faktivnosti v. Kiparsky & Kiparsky (1970). Za primenu koncepta faktivnosti na analizu srpskog i slovenskih jezika v. Ivić (1977). Up. i Ridanović (1991), Comrie (1991), Saavedra (1994).

⁵ V. 16.4.

glagolske klase ne mogu svesti samo na razlike u značenju. To, pored već navedenih primera (1) i (2), ilustruju i primeri (9)-(12):

- (9) a) *On je tvrdio da je kriv i da ga treba kazniti.*
b) *On je tvrdio kako je kriv i kako ga treba kazniti.*
- (10) a) *On je poricao da je kriv i da ga treba kazniti.*
b) **On je poricao kako je kriv i kako ga treba kazniti.*
- (11) a) *On je znao da to uradi.*
b) *On je znao da li to treba uraditi.*
- (12) a) *On je umeo da to uradi.*
b) **On je umeo da li to treba uraditi.*

Iako su glagoli *tvrditi* i *poricati* pripadnici iste značenjske klase, samo uz *tvrditi* je moguća upotreba i komplementizatora *da* i komplementizatora *kako*. Slično je i sa *znati* i *umeti* — iako su u većini konteksta međusobno zamenjivi, *da li se* može upotrebiti samo uz *znati*, dok je njegova upotreba uz *umeti* neprihvatljiva.⁶

U savremenom srpskom jeziku moguće je izdvojiti deset različitih klasa glagola u odnosu na vrstu komplementizatora koji se uz njih javlja.

6.1 Najbrojnija je potklasa sentencijalnotranzitivnih glagola uz koje se javlja komplementizator *da* koji nije moguće supstituisati nekim drugim veznikom:⁷

- (1) a) *Ivan je nameravao da otputuje na jug.*
b) **Ivan je nameravao što otputuje na jug.*
- (2) a) *Došlo mu je da se rasplače.*
b) **Došlo mu je što se rasplače.*

Uz već navedene, članovi ove klase su i brojni drugi, i sintaksički i semantički heterogeni glagoli:

- (3) *apelovati, bojati se, čeznuti, drznuti se, dospeti, izveštiti se, kaniti, misliti, moliti, nadati se, nagnati (se), nameravati, narediti, nastojati, naterati (se) naumiti, negirati, običavati, odlučiti (se), odvažiti se, ohrabriti (se), oklevati, osmeliti se, planirati, pokušavati, poricati, predložiti, preklinjati, prisiljavati (se) pristati, propustiti, shvatiti, smerati, smeti, sumnjati, terati (se), tražiti, truditi se, učiniti, umeti, usuditi se, uzdržati se, verovati, zahtevati, zatražiti, žudeti...*
- (4) *činiti se, priciniti se, priviđati se, učiniti se...*

⁶ Up. i primere (1) i (2) u kojima se uz glagole *želeti* i *žaliti*, koji oba izražavaju osećanja, uvek javljaju dva različita komplementizatora — *da* uz *želeti* i *što* uz *žaliti*.

⁷ O tome kako je u našem jeziku došlo do širenja veznika *da* i na pozicije na kojima se u drugim slovenskim jezicima ne javlja, v. Grickat (1975).

6.2 Uz neke glagole koji označavaju subjektivne, emocionalne ili evaluativne reakcije, i čiji je imenički argument nosilac tematske uloge (θ-uloge) doživljavača, javlja se isključivo komplementizator *što*:

- (1) a) *Ona žali što ima tako malo vremena.*
b) **Ona žali da ima tako malo vremena.*
- (2) *diviti se, poštovati, prezirati...*

6.3 Uz mnogo veći broj ovakvih glagola moguća je upotreba i/ili komplementizatora *što* i/ili komplementizatora *da*, pri čemu klauze uvedene sa *što* imaju faktivno, a one uvedene sa *da* nefaktivno značenje:

- (1) a) *Brine se što neće biti posla..*
b) *Brine se da neće biti posla.*
- (2) a) *Raduje je što ga često viđa.*
b) *Raduje je da ga često viđa.*
- (3) a) *Prija joj što se odmara.*
b) *Prija joj da se odmara.*

U ovu glagolsku potklasu ubrajaju se i glagoli:

- (4) *brinuti (se), obožavati, obradovati se, sneveseliti se...*
- (5) *brinuti, dirnuti, fascinirati, impresionirati, izbežumiti, iznenaditi, iznervirati, ljutiti, oduševiti, ogorčiti, ograničiti, ohrabriti, ometati, plašiti, počastvovati, pogoditi, pokolebati, postideti, potresti, prepasti, raspaletiti, rasplakati, rastužiti, razbesniti, razljutiti, razočarati, razveseliti, smiriti, sputati, šokirati, ugnjaviti, ugroziti, umiriti, umoriti, uništiti, uplašiti, ushititi, utešiti, uvrediti, uzbuditi, uznemiriti, vredati, zabaviti, zabrinuti, zadržati, začuditi, zainteresovati, zamoriti, zapanjiti, zaprepastiti, zbuniti...*
- (6) *dopasti se, dodijati, dojaditi, dosaditi, dotužiti, dozlogrditi, laskati, napakostiti, naškoditi, nauditi, smetati, svideti se, zasmetati...*

6.4 Uz neke glagole govorenja (komuniciranja) i neke glagole koji označavaju misaone procese moguća je, bez promena u značenju, paralelna upotreba komplementizatora *da* i *kako*:

- (1) a) *Saopštila je da sutra putuje u Rim.*
b) *Saopštila je kako sutra putuje u Rim.*
- (2) a) *Setila se da mora da požuri.*
b) *Setila se kako mora da požuri.*

Uz glagole *saopštiti* i *setiti se*, u ovu potklasu spadaju i glagoli:

ЈАСМИНА МОСКОВЉЕВИЋ
(Београд)

О ДИСТРИБУЦИЈИ КОМПЛЕМЕНТИЗАТОРА У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У овом раду се разматрају комплементизатори који се јављају у савременом српском језику и анализирају се лексичко-синтаксички и семантички чиниоци њихове дистрибуције. На основу врсте комплементизатора који се уз њих јавља, издваја се и детаљније анализира десет различитих глаголских поткласа сентенцијалнотранзитивних глагола.

Кључне речи и изрази: сентенцијалнотранзитивни глаголи, комплементизатори: *да, што, како, да ли*, упитне заменице и прилози; глаголска поткатегоризација, глаголске класе.

I

У традиционалној језичкој теорији комплементизатори се сврставају у исту граматичку класу са свим другим везницима субординираних клауза.¹ Насупрот томе, у савременој лингвистичкој теорији они се издвајају у посебну класу граматичких елемената која се одликује специфичностима како на структурном, тако и на функционалном плану. Термином *комплементизатор* означавају се само они граматички елементи којима се у структуру матичне реченице уводи одговарајућа допунска (субординирана) клауза, или одговарајућа допунска нефинитна глаголска конструкција. Истраживања посвећена анализи могућих типова и подтипова клаузалних, односно нефинитних глаголских допуна, као и разноврсним лексичким, синтаксичким и семантичким чиниоцима који утичу на селекцију и дистрибуцију комплементизатора у различитим језицима вршена су у оквиру готово свих школа формалне граматичке теорије, а резултати ових истраживања били су од великог значаја за даљи развој општелингвистичке теорије.²

¹ В., нпр. Стевановић (1979), Daneš *et al.* (1987), Grebe (1973).

² В. Rosenbaum (1967), Bresnan (1970, 1972/79), Freed (1979), Grimshaw (1979), Ransom (1986).

Када је о савременом српском језику реч, дистрибуција комплементизатора представља један од неколико параметара на основу којих је могуће разлучити синтаксичке поткласе сенценцијалнотранзитивних глагола. У начелу, уз већину глаголских класа (као у примерима (1) и (2)) јавља се само један од комплементизатора, а само изузетно, уз глаголе који се допуњавају зависноупитним клаузама, на овој позицији је (као у примеру 3а) могућа алтернација упитних речца, заменица и прилога. Међутим, у тим случајевима (као што показује пример 3б) није могућа појава комплементизатора који не припадају класи упитних речи.

- (1) а) *Иван жели да ђо цео дан борави на сунцу.*
 б) **Иван жели шћо ђо цео дан борави на сунцу.*
 (2) а) **Иван жали да ђо цео дан борави на сунцу.*
 б) *Иван жали шћо ђо цео дан борави на сунцу.*
 (3) а) *Иван се зайиџао да ли/ко/кад/зашћо долази.*
 б) **Иван се зайиџао да долази.*

Уз мањи број глаголских класа уз које је могућа појава више различитих комплементизатора употреба једног од њих обично сигнализира посебно значење:³

- (4) а) *Иван се боји да ђо цео дан борави на сунцу,*
 б) *Иван се боји шћо ђо цео дан борави на сунцу.*
 (5) *волеџи, мрзеџи, љлашиџи се, радоваџи се, сџидеџи се.*

Док је у примеру 4а глагол *бојаџи се* нефактиван и не сутерише ништа о истинитости допунске реченице, у примеру 4б, у коме се јавља са комплементизатором *шћо*, *бојаџи се* је фактиван глагол који имплицира истинитост (чињеничност) допунске клаузе.⁴ Исто важи и за друге глаголе који се допуњавају објекатским клаузама (в. (5)), као и за глаголе који се реализују у конструкцијама са логичким субјектом у дативу (в. (6)) и акузативу (в. (7)), а чија клаузална допуна врши функцију граматичког субјекта⁵

- (6) а) *Доџада јој се да **чесћо** љуџује.*
 б) *Доџада јој се шћо **чесћо** љуџује.*
 в) *гаџиџи се, годиџи, љријаџи, свидеџи се.*

³ В. II-4 за примере да то није увек случај.

⁴ За више о концепту фактивности в. Kiparsky & Kiparsky (1970). За примену концепта фактивности на анализу српског и словенских језика в. Ивић (1977). Уп. и Риђановић (1991), Comrie (1991), Сааведра (1994).

⁵ В. II-3.

- (7) а) *Весели га да често љуљује.*
 б) *Весели га што често љуљује.*
 в) *изненадиши, мучиши, одушевиши, радоваши,*
расшужиши, ужасаваши, узбудиши.

Употреба фактивног *што*, односно нефактивног *да* уз поједине глаголе одражава се и на могућност употребе времена у зависној клаузи — у реченицама са нефактивним *да*, предикат зависне клаузе не може бити у будућем времену, док за реченице са фактивним *што* ова ограничења не важе:

- (8) а) *Марко се радовао што је види / што ће је видети.*
 б) *Марко се радовао да је види/*да ће је видети.*

За даљу анализу дистрибуције комплементизатора у савременом српском језику важно је уочити и да се разлике у дистрибуцији комплементизатора уз поједине глаголске класе не могу свести само на разлике у значењу. То, поред већ наведених примера (1) и (2), илуструју и примери (9) — (12):

- (9) а) *Он је тврдио да је крив и да га треба казни.*
 б) *Он је тврдио како је крив и како га треба казни.*
 (10) а) *Он је љорицао да је крив и да га треба казни.*
 б) **Он је љорицао како је крив и како га треба казни.*
 (11) а) *Он је знао да то уради.*
 б) *Он је знао да ли то треба уради.*
 (12) а) *Он је умео да то уради.*
 б) **Он је умео да ли то треба уради.*

Иако су глаголи *тврди* и *љорица* припадници исте значењске класе, само уз *тврди* је могућа употреба и комплементизатора *да* и комплементизатора *како*. Слично је и са *зна* и *уме* — иако су у већини контекста међусобно замењиви, *да ли* се може употребити само уз *зна*, док је његова употреба уз *уме* неприхватљива.⁶

II

У савременом српском језику могуће је издвојити десет различитих класа глагола у односу на врсту комплементизатора који се уз њих јавља:

⁶ Уп. и примере (1) и (2) у којима се уз глаголе *желе* и *жали* који оба изражавају осећања увек јављају два различита комплементизатора — *да* уз *желе* и *што* уз *жали*.

1. Најбројнија је поткласа сентенцијалнотранзитивних глагола уз које се јавља комплементизатор *да* који није могуће супституисати неким другим везником:⁷

- (1) а) *Иван је намеравао да ошћућује на југ.*
 б) **Иван је намеравао што ошћућује на југ.*
- (2) а) *Дошло му је да се расћлаче.*
 б) **Дошло му је што се расћлаче.*

Уз већ наведене, чланови ове класе су и бројни други, и синтаксички и семантички хетерогени глаголи:

- (3) *аћеловаћии, чезнућии, дрзнућии се, досћейии, извеићиии се, канићии, мислићии, молићии, надаћии се, нагнаћии (се), наредиии, настћојаћии, наћераћии [се] наумићии, негираћии, обичаваћии, одлучиии (се), одважиии се, охрабрићии (се), оклеваћии, осмелићии се, иланираћии, иокушаваћии, иорицаћии, иредложиии, иреклицћии, ирисићавачии [се] ирисићии, ироустиии, схваћиии, смераћии, смећии, сумњачии, ићераћии [се] итражиии, ићрудиии се, учиниии, умећии, усудићии се, уздржачии се, вероваћии, захћеваћии, заћиражиии, жселећии, жсудећии;*
- (4) *чиниии се, иричиниии се, иривићии се, учиниии се.*

2. Уз неке глаголе који означавају субјективне, емоционалне или евалуативне реакције, и чији је именички аргумент носилац тематске улоге (θ-улоге) доживљавача, јавља се **искључиво** комплементизатор *што*:

- (1) а) *Она жали што има ићако мало времена.*
 б) **Она жали да има ићако мало времена.*
- (2) *ценићии, дивиии се, иошћоваћии, ирезираћии.*

3. Уз много већи број оваквих глагола могућа је употреба и/или комплементизатора *што* и/или комплементизатора *да*, при чему клаузе уведене са *што* имају фактивно, а оне уведене са *да* нефактивно значење:

- (1) а) *Брине што неће бићии иосла.*
 б) *Брине да неће бићии иосла.*
- (2) а) *Радује је што га честћо вића.*
 б) *Радује је да га честћо вића.*

⁷ О томе како је у нашем језику дошло до ширења везника *да* и на позиције на којима се у другим словенским језицима не јавља, в. Грицкат (1975).

- (3) а) *Прија јој шло се одмара.*
 б) *Прија јој да се одмара.*

У ову глаголску поткласу убрајају се и глаголи:

- (4) *бринући (се), обожаваћи, радоваћи се;*
 (3) *бринући, дирнући, фасцинираћи, импресионираћи, избезуми-
 ћи, изненадићи, изнервираћи, љутићи, одушевити, огорчи-
 ћи, охрабрићи, омећати, њлашћи, њочасћивоваћи, њогоди-
 ћи, њоколебаћи, њосицидећи, њоштрести, њрећаси, расиаме-
 ћи, расилагаћи, расиуужси, разбеснећи, разљутићи, разо-
 чараћи, развеселићи, смирићи, сиући, шокираћи, умирићи, уморићи, уи-
 лашићи, усхићи, уиешаћи, увреди-
 ћи, узбудити, узнемирићи, врећати, забринући, задивити,
 зачудити, заморити, заићи, заиријаси, збунити;*
 (4) *доићи се, додијати, дојадити, досадићи, доуужси, до-
 злогрдићи, ласкаћи, нашкодићи, наудити, смећати, свиде-
 ћи се, шкодићи, засмећати.*

4. Уз неке глаголе говорења (комуницирања) и неке глаголе који означавају мисаоне процесе могућа је, без промена у значењу, паралелна употреба комплементизатора *да* и *како*:

- (1) а) *Саићи је да суири уиује у Рим.*
 б) *Саићи је како суири уиује у Рим.*
 (2) а) *Сеићи се да мора да њожури.*
 б) *Сеићи се како мора да њожури.*

Уз глаголе *саићи* и *сеићи се*, у ову поткласу спадају и глаголи:

- (3) *довикнући, говорићи, факсирати, јавићи, казати, ламенити-
 раћи, мислићи, наиисати, осећати, наслутићи, иисати,
 њошврдићи, иричаћи, иромрљати, рећи, саићи, шай-
 нући, слутићи, смаирати, шелеграфисати, шелефонира-
 ћи, шврдићи, викнући, жалићи се.*

5. Неки глаголи непосредне, директне перцепције могу се појавити уз три различита комплементизатора (*да*, *како* и *где*) у две паралелне реченичне конструкције.⁸ Наиме, уз уобичајену конструкцију са објекатском клаузом, могућа је и конструкција са објекатским подизањем субјекта.⁹

⁸ В. и Ивић (19836).

⁹ За посебности синтаксичких конструкција са глаголима перцепције у другим језицима в. Акмајан (1977).

13. DISTRIBUCIJA KOMPLEMENTIZATORA

Distribucija komplementizatora je prvi od nekoliko parametara na osnovu kojih je moguće razlučiti sintaksičke potklase sentencijalnotranzitivnih glagola u savremenom srpskom jeziku. Uz većinu glagolskih klasa, kao u primerima (1) i (2), javlja se samo jedan od komplementizatora, a samo izuzetno, uz glagole koji se dopunjavaju zavisnoupitnim klauzama, na ovoj poziciji je (kao u primeru 3a) moguća alternacija upitnih reči, zamenica i priloga. Međutim, u tim slučajevima (kao što pokazuje primer 3b) nije moguća pojava komplementizatora koji ne pripadaju klasi upitnih reči.

- (1) a) *Ivan želi da po ceo dan boravi na suncu.*
b) **Ivan želi što po ceo dan boravi na suncu.*
- (2) a) **Ivan žali da po ceo dan boravi na suncu.*
b) *Ivan žali što po ceo dan boravi na suncu.*
- (3) a) *Ivan se zapitao da li/ko/kad/zašto dolazi.*
b) **Ivan se zapitao da dolazi.*

Uz manji broj glagolskih klasa uz koje je moguća pojava više različitih komplementizatora, upotreba jednog od njih obično signalizira posebno značenje.¹

- (4) a) *Ivan se boji da po ceo dan boravi na suncu.*
b) *Ivan se boji što po ceo dan boravi na suncu.*
- (5) *voljeti, mrzeti, plašiti se, stideti se, svideti se.*

¹ V. 13.3 za primere da to nije uvek slučaj

Dok je u primeru 4a glagol *bojati se* nefaktivan i ne sugerise ništa o istinitosti dopunske rečenice, u primeru 4b u kome se javlja sa komplementizatorom *što*, *bojati se* je faktivan glagol koji implicira istinitost (činjeničnost) dopunske klauze.² Isto važi i za druge glagole koji se dopunjavaju objekatskim klauzama (v. (5)), kao i za glagole koji se realizuju u konstrukcijama sa logičkim subjektom u dativu (v. (6)) i akuzativu (v. (7)), a čija klauzalna dopuna vrši funkciju gramatičkog subjekta.

- (6) a) *Dopada joj se da putuje.*
 b) *Dopada joj se što putuje.*
 c) *gaditi se, goditi, prijati, svideti se.*
- (7) a) *Veseli ga da često putuje.*
 b) *Veseli ga što često putuje.*
 c) *iznenaditi, mučiti, oduševiti, radovati, rastužiti, užasavati, uzbuditi.*

Upotreba faktivnog *što*, odnosno nefaktivnog *da* uz pojedine glagole odražava se i na mogućnost upotrebe vremena u zavisnoj klauzi — u rečenicama sa nefaktivnim *da*, predikat zavisne klauze ne može biti ni u prošlom, ni u budućem vremenu, dok za rečenice sa faktivnim *što* ova ograničenja ne važe:

- (8) a) *Marko mrzi što puši/što je pušio/što će pušiti.*
 b) *Marko mrzi da puši/*da je pušio/*da će pušiti.*

Razlike u distribuciji komplementizatora uz pojedine glagolske klase ne mogu se svesti na razlike u značenju. To, pored već navedenih primera (1) i (2), ilustruju i primeri (9)–(12):

- (9) a) *On je tvrdio da je kriv i da ga treba kazniti.*
 b) *On je tvrdio kako je kriv i kako ga treba kazniti.*
- (10) a) *On je poricao da je kriv i da ga treba kazniti.*
 b) **On je poricao kako je kriv i kako ga treba kazniti.*

² Za više o konceptu faktivnosti v. Kiparsky & Kiparsky (1970). Za primenu koncepta faktivnosti na analizu srpskog i slovenskih jezika v. Ivić (1977). Up. i Ridanović

- (11) a) *On je znao da to uradi.*
 b) *On je znao da li to treba uraditi.*
- (12) a) *On je umeo da to uradi.*
 b) **On je umeo da li to treba uraditi.*

Iako su glagoli *tvrditi* i *poricati* pripadnici iste značenjske klase, samo uz *tvrditi* je moguća upotreba i komplementizatora *da* i komplementizatora *kako*. Slično je i sa *znati* i *umeti* — iako su u većini konteksta međusobno zamenjivi, *da li* se može upotrebiti samo uz *znati*, dok je njegova upotreba uz *umeti* neprihvatljiva.*

Moguće je izdvojiti nekoliko različitih klasa glagola u odnosu na vrstu komplementizatora koji se uz njih javlja.

13.1 U savremenom srpskom jeziku* najveća je potklasa sentencijal-notranzitivnih glagola uz koje se javlja komplementizator *da* koga nije moguće supstituisati nekim drugim veznikom:

- (1) a) *Ivan je nameravao da otputuje na jug.*
 b) **Ivan je nameravao što otputuje na jug.*
- (2) a) *Došlo mu je da se rasplače.*
 b) **Došlo mu je što se rasplače.*

Uz već navedeno, članovi ove klase su i brojni drugi, i sintaksički i semantički heterogeni glagoli:

- (3) *apelovati, bojati se, čeznuti, držniti se, dospeti, izvestiti se, kaniti, misliti, moliti, nadati se, nagnati (se), nameravati, narediti, nastojati, naterati, naumiti, negirati, običavati, odlučiti (se), odvažiti se, ohrabriti (se), oklevati, osmeliti se, planirati, pokušavati, poricati, predložiti, preklinjati, prisiljavati, pristati, propustiti, smerati, sme-*

(1991), Comrie (1991), Saavedra (1994).

* Up. i primere (1) i (2) u kojima se uz glagole *želeti* i *žaliti*, koji oba izražavaju osećanja, uvek javljaju dva različita komplementizatora — *da* uz *želeti* i *što* uz *žaliti*.

ti, sumnjati, terati, tražiti, **truditi se**, učiniti, umeti, usuditi se, uzdržati se, verovati, zahtevati, **zatražiti**, žudeti;

- (4) činiti se, pričiniti se, **privedati se**, učiniti se.

13.2 Uz glagole koji označavaju subjektivne, emocionalne ili evaluativne reakcije, najčešće se javlja komplementizator *što*:⁵

- (1) a) Ona se raduje što ima puno posla.
b) * Ona se raduje da ima puno posla.
- (2) a) Obradovalo ju je što su se sreli.
b) * Obradovalo ju je da su se sreli.
- (3) a) Prijalo joj je što se odmorila.
b) * Prijalo joj je da se odmorila.

U ovu glagolsku polklasu ubrajaju se i glagoli:

- (4) brinuti (se), ceniti, diviti se, obožavati, obradovati se, poštovati, prezirati, sneveseliti se, žaliti;
- (5) brinuti, dirnuti, fascinirati, impresionirati, iscrpsti, izbezumiti, izmaltretirati, izmučiti, iznenaditi, iznervirati, ljutiti, oduševiti, ogorčiti, ograničiti, ohrabriti, ometati, plašiti, počastvovati, pogoditi, pokolebati, postideti, potresti, prepasti, raspametiti, rasplakati, rastužiti, razbesneti, razljutiti, razočarati, razveseliti, smiriti, sputati, šokirati, ugnjaviti, ugroziti, umoriti, uništiti, uplašiti, ushititi, utešiti, uvrediti, uzbuditi, uznemiriti, vredati, zabaviti, zabrinuti, zadiviti, začuditi, zainteresovati, zamoriti, zapanjiti, zaprepastiti, zbuniti;

⁴ O tome kako je u našem jeziku došlo do klenja veznika *da* i na pozicije na kojima se u drugim slovenskim jezicima ne javlja, v. Grickat (1975).

⁵ Za pojedine govornike je uz neke od navedenih glagola moguća i paralelna upotreba komplementizatora *da*. Tako Kovačević (1992c:205) navodi sledeće primere: *Raduje me da vas obojicu vidim u svom domu* (Radomir Smiljanić); *Iznenadilo me da radnici tome uopće nisu pridavali nikakvog značaja* (Anđelko Vuletić); *A zar ste se na mu rasrdile da ja tužna malo dara nosim* (nar. pesma).

- (6) *dopasti se, dodijati, dojaditi, dosaditi, dotužiti, dozlogrditi, laskati, napakostiti, naškoditi, nauditi, smetati, svideti se, zasmetati.*

13.3 Uz neke glagole govorenja (komuniciranja) i neke glagole koji označavaju misaone procese moguća je, bez promena u značenju, paralelna upotreba komplementizatora *da* i *kako*:

- (1) a) *Saopštila je da sutra putuje u Rim.*
 b) *Saopštila je kako sutra putuje u Rim.*
 (2) a) *Setila se da mora da požuri.*
 b) *Setila se kako mora da požuri.*

Uz glagole *saopštiti* i *setiti se*, u ovu potklasu spadaju i glagoli:

- (3) *doviknuti, govoriti, faksirati, javiti, kozati, lamentirati, misliti, napisati, osećati, naslutiti, pisati, potvrditi, pričati, promrmijati, reći, saopštiti, šapnuti, slutiti, smatrati, telegrafisati, telefonirati, tvrditi, viknuti, žaliti se,*

13.4 Neki glagoli neposredne, direktne percepcije mogu se pojaviti uz tri različita komplementizatora (*da*, *kako* i *gde*) u dve paralelne rečenične konstrukcije.⁶ Naime, uz uobičajenu konstrukciju sa objekatskom klauzom, moguća je i konstrukcija sa objekatskim podizanjem subjekta.⁷

- (1) a) *On vidi da Ana dolazi. / On vidi Anu da dolazi.*
 b) *On vidi kako Ana dolazi. / On vidi Anu kako dolazi.*
 c) *On vidi gde Ana dolazi. / On vidi Anu gde dolazi.*⁸

Pri tome upotreba komplementizatora *kako* umesto komplementizatora *da* uspostavlja kontrast između percepcije događaja kao procesa i

⁶ V. Ivić (1983b).

⁷ V. naredno poglavlje. Za posebnosti sintaksičkih konstrukcija sa glagolima percepcije u drugim jezicima v. Akmajian (1977).

⁸ Za primere upotrebe *gde* iza glagola opažanja u starim spomenicima v. Grickat (1975:183) gde se navodi da prvi zabeležen primer potiče još iz 1392. god.

Jasmina D. Moskovljević Popović^{*}
 Filološki fakultet, Beograd^{**}

УДК
 81'34
 ДОИ

<https://doi.org/10.18485/analiff.2016.28.1.20>

O KORELATIVNIM KONSTRUKCIJAMA U JUŽNOSLOVENSKOJ LINGVISTICI (I)

Osnovni cilj ovog rada je da pruži delimičan pregled istraživanja korelacije, korelativnih veznika i korelativnih konstrukcija u južnoslovenskoj lingvistici s kraja 19. i tokom 20. veka. Iako se ovi termini javljaju vrlo rano – prisutni su već u gramatikama iz 19. veka, oni ni do danas nisu jednoznačno i precizno definisani, kao što nema ni saglasnosti oko funkcija koje klauze sa korelativom vrše u okviru složene rečenice.

Ključne reči: *složena rečenica, zavisna klauza, korelative konstrukcije, korelativi, južnoslovenska lingvistika*

1. Uvod

U lingvistici se termin *korelativ* upotrebljava u više različitih i međusobno nezavisnih značenja. U fonologiji Praške strukturalističke škole njime se označava „sistemski odnos između dve serije glasova“ (Kristal 1988:133), dok ga Martine, u skladu sa svojim funkcionalističkim pristupom, upotrebljava u nešto izmenjenom značenju određujući fonološki sistem kao „paradigme integrisanih strukturnih jedinica koje su bazirane na *funkcionalnim korelacijama distinktivnih obeležja* (Martinet 1939a,b). U sintaksi tradicija upotrebe izraza korelativ seže sve do antičkih vremena – korelativni veznici pominju se još u Aristotelovoj *Retorici*. Na početku pete glave trećeg dela kao prvi od pet uslova od kojih zavisi pravilnost govora navodi se pravilna upotreba veznika, odnosno da korelativni veznici moraju biti uzajamno usklađeni i „razmešteni kao što po svojoj prirodi treba da budu razmešteni“, kao i da „ne valja da između dva veznika postoji veliki razmak“, kako bi se slušalac još sećao prvog u trenutku kad čuje drugi.³

* Katedra za opštu lingvistiku, Filološki fakultet, Studentski trg 3, 11000 Beograd, jasmina.moskovljevic@fil.bg.ac.rs.

** Rad autora ovog članka podržan je u okviru projekta „Standardni srpski jezik: sintaksička, semantička i pragmatička istraživanja“ (178004), koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije.

3 Navedeno prema Householder (1995: 94); up. i Aristotel (1987: 218).

укључивао и дијахронијску перспективу. Тако треба тумачити и његов покушај да све типове зависности који се успостављају између субординиране и управне клаузе сведе на однос који се успоставља између релативне клаузе и њеног антецедента, као и да све категорије хипотактичких реченичних структура подведе под класу релативних реченица.

3.1.4. Приказ корелације и корелативних везника Т. Маретића, настао готово у исто време кад и Мусићеве студије, мада врло широк, у извесном погледу представља корак уназад. Он се махом бави регистравањем и описом појаве, без покушаја да је детаљније анализира и објасни. У поглављу посвећеном везницима у *Граматички хрватској или српској књижевној језику* се уз сваки везник, везнички спој и прилог у зависној клаузи саопштавају како тај зависне реченице у којој се јавља, тако и могући корелативни појави датог везника (Маретић 1899/1963: 533–552). Тако Маретић, између осталог, наводи: „За *korelaciju takvog dok (dokle) što* *može biti na dva načina. Za korelaciju vremensku (kada, kad) može biti u obliku: *... i onako, kad, ali, dok, kadli, na, onako, ja, kada, u, na, u samom završetku rečenice: ... i korelaciji svesnikom ko izgovori taj riječ, u takvom trenutku, tako*... U korelaciji prava je razlika biti u početku ili na kraju... U korelaciji prava je razlika biti u, ali, i u samom završetku rečenice ili u samom kraju, tako i tako... Prava razlika je u tome što u korelaciji može biti *na kraju*... Obično je tako: *... i korelaciji u glavnoj rečenici korelativno tako*...“ (ibid.). Приметно је да Маретић као корелативе не наводи само показне заменице и заменичке прилоге, већ и различите врсте речци, а понекад и друге везнике — све оно што се у*

53

2.1. DEFINICIJE TERMINA KORELATIV I SUPSTITUENT
U OPŠTIM I LINGVISTIČKIM ENCIKLOPEDIJAMA,
REČNICIMA I UDŽBENICIMA

*Definicija je rešenica
koja označava suštinu stvari.
Aristotel*

Pod suštinom jedne stvari Aristotel je podrazumevao "... skup osnovnih atributa koji su nužni i dovoljni uslovi da svaka konkretna stvar bude stvar određene vrste" (Koen, Neigel 1979:253). Drugim rečima, definisati jedan pojam znači odrediti sadržaj i obim tog pojma, odn. njegovu konotaciju i denotaciju. Ovde, naravno, ne mogu biti pobrojane sve definicije pojmova korelativ i supstituent. One koje su ipak navedene, birane su sa ciljem da koliko-toliko pruže informaciju o sagledavanju ispitivanih pojava u delu starije i novije, strane i domaće literature.

Termin korelativ vodi poreklo iz latinskog jezika (lat. *con-* = sa- i *relativus* = odnosan), i pored lingvistike, upotrebljava se i u nekim drugim naukama. Tako je u filozofiji korelativ pojam koji sa nekim drugim pojmom stoji u uzajamnoj zavisnosti, i jedan ne postoji bez drugog; korelativno je "ono što je u korelaciji sa nečim; što uzajamno zavisi jedno od drugog; u korelaciji je "dvostruki, uzajamni odnos (zavisnost) između dva pojma, dve stvari ili dve pojave" (Marid 1932:82). I u savremenoj lingvistici termin je višeznačan. Pored sintakse, upotrebljava se i u fonetici (Marinović 1982).

[REDACTED] s. dopunsne, pišući
 [REDACTED] naveo je i
 [REDACTED] koji mogu naći u
 [REDACTED] korelativima od
 [REDACTED] da
 [REDACTED] (odn. re-
 [REDACTED] rečenice.

Čini se da u pristalice ovakvog shvatanja korelacije tre-
 ba ubrojati i A. Musića, čija argumentacija, istina, ne izgleda
 uvek baš najuverljivije, ali je svakako treba izložiti zbog zna-
 čaja koji radovi ovog sintaksičara imaju za razvoj lingvističke
 nauke u nas. Iznoseći svoju tezu da su relativne rečenice sa ko-
 relativima zapravo adverbijalne, hipotetičke rečenice, Musić ka-
 že:

[REDACTED]

[REDACTED]

tivna, a "da" eksplikativna konjukcija ... Budući da se svako (subordinativno) "da" proteže na neki demonstrativ u glavnoj rečenici, dobivaju rečenice sa "da" karakter relativnih rečenica" (Musić 1900:118-119). Ovde je važno uočiti da rečenice sa veznikom "da" prema kome u upravnoj rečenici stoji korelativ dobijaju samo "karakter relativnih", ali ne postaju time relativne rečenice.

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

[REDACTED]

Enciklopedije, rečnici i gramatike sa južnoslovenskih prostora iz druge polovine 19., kao i one iz prošlog veka, gotovo uvek sadrže i odrednicu o korelativima i korelativnim vezi. Imenice reči su:

[Redacted text block]

Specijalizovani rečnici lingvističkih termina nešto su određeniji. U *Enciklopedijskom leksikonu srpskohrvatskog jezika* navodi se da je korelativ „jezički element, reč ili grupa reči koja stoji u suodnosu s drugom rečju ili grupom reči i nužno upućuje na nju“¹, dok *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva* sadrži više različitih odrednica koje se odnose na korelaciju i korelative

[Redacted text block]

2. Korelativni veznici i konstrukcije u starijim južnoslovenskim gramatikama i jezičkim studijama

Korelativni veznici i konstrukcije pronađeni su u najstarijim gramatikama sa južnoslovenskih prostora:

1. [Redacted text block]

3. Grupa autora (1972; 196).

...izrazljivo je da se i u nekim savremenim jezicima
...vilo složenog stava ili je veći veći, čvršći, rešeniji
...stavu i stavu, ali i dva stavu (i u drugim delu reči)

...stavu i stavu, ali i dva stavu (i u drugim delu reči)

...stavu i stavu, ali i dva stavu (i u drugim delu reči)

...stavu i stavu, ali i dva stavu (i u drugim delu reči)

U studiji o relativnim rečenicama A. Musić razlikuje dve različite kategorije ovih rečenica: „U jednima se relativ proteže na supstantiv, a zameniti se može anaforičkim ili demonstrativnim pronomenom (adjektivom ili adverbom) ...“ (Musić 1899: 70). Primer koji navodi za ovaj tip rečenica je *No ne fala mojoj staroj majci, koja svoje iskobi dijete* i objašnjava da se „koja“ proteže na supstantiv „majka“, a zameniti se može anaforičkim pronomenom *ona*: *No ne fala mojoj staroj majci, ona svoje iskobi dijete* (ibid.). U drugi tip svrstava rečenice u kojima se

...stavu i stavu, ali i dva stavu (i u drugim delu reči)

Među primerima koje navodi, mahom iz Vukovog i jezika narodnih umotvorina, nalaze se: *Kakvo sjeme posiješ, onako ćeš i žito vrći; De ko nišne, tu se i obikne, Ko zna bolje, široko mu polje* i sl. Ovakav odabir primera nedvosmisleno ilustruje da je Musić sve rečenice sa korelativima, kako one atributskog i nominalnog, tako i one adverbijalnog značenja svrstavao u istu kategoriju – kategoriju relativnih rečenica. Dalje u radu, objašnjavajući prirodu rečenica sa korelativima on uspostavlja vezu prvo između korelativnih i konsekutivnih, a potom i između korelativnih i koncesivnih rečenica, da bi na kraju zaključio da „u relativnim rečenicama II kategorije relativ uvek ima značenje kao gener-

objasni i argumentuje svoj stav o prirodi korelativnih konstrukcija i njihovom odnosu prema drugim tipovima zavisnosloženih rečenica jedini je pokušaj te vrste u južnoslovenskoj lingvistici 19. i prve polovine 20. veka.

T. Maretić je u *Gramatici hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, u poglavlju posvećenom veznicima, uz svaki veznik, veznički spoj i prilog u vezničkoj službi naveo ne samo tip zavisne rečenice u kojoj se on javlja, već i potencijalne korelativne parnjake datog veznika. Tako, na primer, kaže: „Za korelaciju takvorne *dok (dokle)* može služiti *a to, tada ...* Za korelaciju vremenskome *kada (kad)* mogu služiti riječi: *a, a ono, u to, ali, dok, kadli, no, onda, pa, tada, te, tu* (i samo *tu* znači *kadkad*) ... U korelaciji s veznikom *kako* mogu biti riječi: *a, ta* (veoma rijetko), *tako ...* U korelaciji prema *pošto* mogu biti riječi *a, no, onda ...* U korelaciji (prema *tek*) može biti *a, ali, i ...* Veoma su obični u korelaciji adverbni: *onako, tako, kako ...* Prema *budući da* mogu biti u korelaciji riječi *tako, to, zato ...* Obično prema posljedičnom *da* stoji u glavnoj rečenici korelativno *tako ...*“ (ibid.).

Iz navedene definicije jasno je da Maretić, kao i Weber (a suprotno od Musića), ne smatra da prisustvo (ili odsustvo) korelativa u strukturi upravne klanze na bilo koji način utiče na funkcionalno-sintaksički status zavisne klauze – zavisna adverbijalna klauza ostaje zavisna adverbijalna klauza bez obzira na to da li je u strukturu nadređene klauze uključen korelativni adverb (ili neki njegov funkcionalni ekvivalent). Uz to, Maretić je među korelative uključio i prave veznike (*a, ali, i, pa ...*).

4 Zanimljivo je da je sto deset godina kasnije do istog zaključka došao i Arsenijević (2009:153): “Building on this proposal, correlative clauses were analyzed as conditionals with topical extreme non-specific arguments.”

3. КОРЕЛАТИВНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ У ЈУЖНОСЛОВЕНСКОЈ ЛИНГВИСТИЦИ

3.1. Корелативне конструкције у јужнословенској лингвистици 19. века³¹

Корелативни везници и корелативне конструкције тема су која је у граматикама и језичким студијама аутора са јужнословенских простора присутна од средине 19. века до данас. Схватања и приступи овој синтаксичкој појави су се, наравно, временом мењали, али интересовање и покушаји да се различити аспекти корелативних реченичних структура што свеобухватније и прецизније опишу и анализирају нису јењавали. На ово је свакако утицала и велика распрострањеност корелативних конструкција у хипотактичком систему српског (хрватског) језика – иако се реченице овог типа не јављају често и фреквенца њихове употребе није велика, оне су врло присутне у систему – унутар готово сваког типа зависних реченица јављају се и оне са корелативном конструкцијом. Зато и није необично што се корелативни везници и корелативне реченице помињу већ у најстаријим граматикама са ових простора.

31 У састав овог поглавља укључени су (са одређеним прилагођавањима, изменама и допунама) моји радови објављени у *Аналима Филолошкој факултету* (Moskovljević Popović 2016, 2017).

3.1.1. У *Илирској словници* Вјекослава Бабукића корелативност је битна одредница реченичне зависности. Говорећи о зависном односу међу реченицама, односно о „ставачној слободи“, он каже: „Побоћни ставак мора се увек претезати на главни ставак. Претезање (одношење) побоћнога на главни ставак слободне ставачне назначује се потрѣдним везници. Сваки под едни везник је управо говорећ двовидан; састоји се из показнога и односнога везника. Показни везник стоји у главном ставку, а односни у побоћном. Показни се често испушта..“ (Бабукић 1834: 409–410). Тако Бабукић у свом штуром, али суштински тачном приказу једног могућег облика субординације, корелативног, уочава нека од битних својстава реченица овог типа – упареност, односно кореспондентност демонстратива у управној и релативног везника у зависној клаузи, као и могућност факултативне употребе показне речи. Занимљиво је да се и у неким савременим хрватским граматикама налази од врло сличног става – сматра се да је сваки везник зависних реченица заправо сложен и да се састоји од два елемента од којих један може да буде фонетски нерализован, али је имплицитно увек присутан (в. даље у тексту).

[illegible]

уочава: а) да се везници прве групе употребљавају када се „*prispodobljuju samo dvije riječi*”, б) да се везник *nešto* употребљава само кад су једна или обе речи у компаративу, в) да везници из друге групе спајају реченице (а не речи), г) да везник *kano ga* „*prispodoblja jednu izreku s drugom, ali ne priznaje za istinitu onu pred koju se metje, već ju samo kano takovu dopuštja...*”. Као корелативни везнички парови помињу се још и *штоли ... коли, штоко ... куко, штоо ... шо*, а наводе се и изузеци, односно везници уз које појава корелативне речи у управној клаузи није могућа: „*Pred drugu reč ili izreku, metju se za prispodobnim veznicí, osim za nego, nešto, veznici: tako, ovako, onako*” (*ibid.*: 131–132). Вебер Ткалчевић је, кад је о опису састава корелативних парова реч, мање прецизан од Бабукића – он, као што наведени цитати показују, оба члана пара субјунктор–демонстратив означава као „везнике” не уочавајући да међу њима постоји суштинска разлика, како у морфолошким, тако и у синтаксичким својствима. И он, као и Бабукић, сложене реченице са зависном клаузом адвербијалног значења у корелативној конструкцији ни на који начин не издваја од реченица без корелатива – код оба аутора значење исказа основни је и једини параметар на основу кога се врши њихова категоризација унутар система хипотактичких реченичних структура.

3.1.3. Потпуно су супротни ставови А. Мусића. У студији посвећеној релативним реченицама, он разликује две различите категорије ових реченица: „У једнима се релатив протеже на супстантив, а заменити се може анафоричким или демонстративним прономеном (адјективом или адвербом) ...” (Musić 1899: 70). Пример који наводи за овај тип реченица је *Но не фала мојој*

сїарој мајци, која своје искоби дијеше и објашњава да се „која” протеже на супстантив „мајка”, а заменити се може анафоричким прономеном *она*: *Но не фала мојој сїарој мајци, она своје искоби дијеше*” (*ibid.*). У други тип сврстава реченице у којима се „релатив протеже на корелативни демонстративни или анафорички прономен (адјектив или адверб), који се веома често и изоставља” (*ibid.*: 72). Међу примерима које наводи, махом из Вуковог и језика народних умотворина, налазе се: *Какво сјеме њосијеш, онако ћеш и житио врћи; Ђе ко никне, њу се и обикне, Ко зна боље, широко му њоље* и сл. Овакав одабир примера недвосмислено илуструје да је Мусић све реченице са корелативима, како оне атрибушког и номиналног, тако и оне адвербијалног значења и функције сврставао у исту категорију – категорију релативних реченица. Даље у раду, објашњавајући природу реченица са корелативима, он успоставља везу прво између корелативних и консекутивних, а потом и између корелативних и концесивних реченица, да би на крају закључио да „у relativnim rečenicama II kategorije relativ увек има значење као generalni indefinitum; relativ се у њима може заменити makar којим individualnim pojmom исте категорије, али уз hipotetičku konjunkciju, т. ј. *tko = ako x, ako y, ako z... ako makar tko*” (*ibid.*: 84), односно, да су „relativne rečenice naše druge kategorije upravo hipotetičke rečenice bez hipotetičke konjunkcije” (*ibid.*: 92–93).³²

У студији посвећеној реченицама са везником *da* А. Мусић износи став да „Rečenica sa *da* objašnjuje svagda neki demonstrativ, koji dolazi u glavnoj rečenici...

32 Занимљиво је да је сто десет година касније до истог закључка дошао и Arsenijević (2009: 153): „Building on this proposal, correlative clauses were analyzed as conditionals with topical extreme non-specific arguments.”

Po tom je svaka (subordinativna) rečenica sa *da* u neku ruku eksplikativna, a *da* eksplikativna konjukcija... Budući da se svako (subordinativno) *da* proteže na neki demonstrativ u glavnoj rečenici, dobivaju rečenice sa *da* karakter relativnih rečenica” (Musić 1900:118–119).³³ Другим речима, Мусић сматра да и допунске клаузе, пошто „објашњују” експлицитно или имплицитно исказан демонстратив у управној реченици треба довести у везу са релативним реченицама јер и допунске, као и релативне клаузе ближе одређују, тј. односе се на неку реч у управној клаузи, на тај начин Мусић успоставља систем узајамних веза и односа који се протеже на читав скуп хипотактичких реченица. Критеријуми које разматра и користи у својој аргументацији у потпуности су формалне природе и односе се искључиво на природу синтагматских односа који се успостављају унутар сложене реченице, односе *део : део* (односно, *зависна клауза : целина синтагме у управној клаузи*). У оваквом приступу потпуно остају по страни значења која одликују поједине типове зависних клауза, као и конституентске функције које оне врше у оквиру сложене реченице узете као целине – односи *део : целина* (односно, *зависна клауза : сложена реченица*) у овом приступу се и не разматрају.³⁴ Заштутим, исто тако се чини неспорним да је Мусић у своја објашњења синхронијских језичких чињеница често

33 Уп. Arsenijević 2009a.

34 В. Љ. Поповић 1982.